

Лекція 11

Тема: «Соціалізм»

1. Походження та джерела соціалізму.

Термін «соціалізм» походить від латинського слова *socialis*, що означає поєднувати або ділити. Вперше слово було використано у 1827 р. в Британії в публікації в журналі «Cooperatite Magazine». З початку 1830-х років послідовники Роберта Оуена (1771-1858) у Великобританії та послідовники Сен-Сімона (1760-1825) у Франції почали називати свої переконання «соціалізмом», а вже до 1840-х термін був відомий у цілому ряді індустріальних країн, зокрема у Франції, Бельгії, а також Німецьких державах.

Хоча соціалісти часом і заявляли, що їхня інтелектуальна спадщина сягає часів «Держави» Платона та «Утопії» Томаса Мора і за віком не поступається лібералізму та консерватизму, соціалізм бере свій початок у ХІХ ст. Соціалізм виник як реакція на соціальні та економічні умови, створені в Європі зростанням індустріального капіталізму. Соціалістичні ідеї швидко знайшли підтримку у нового, проте зростаючого класу індустріальних робітників, які страждали від бідності та деградації, що є характерною рисою для періоду ранньої індустріалізації. Хоча соціалізм та лібералізм і мають спільні витoki в епосі Просвітництва, а також поділяють віру в такі спільні принципи, як розум та прогрес, соціалізм виріс як критика ліберального ринкового суспільства та був поміченим завдяки своїй спробі запропонувати альтернативу індустріальному капіталізму. Характер раннього соціалізму був зумовлений жорсткими, а часом і взагалі нелюдськими умовами існування, в яких жив і працював робітничий клас.

Політика *laissez-faire*, що проводилася на початку ХІХ ст., розв'язала руки власникам підприємств у питаннях, що стосувалися встановлення платні та умов праці. Зарплатня була зазвичай низькою, повсякчас використовувалася праця жінок та дітей, а робітничий день тривав аж до дванадцяти годин, крім того, постійною була загроза залишитися без роботи. До того ж новий робітничий клас був дезорієнтований, оскільки в переважній більшості складався з міських мешканців у першому поколінні, що були незнайомі з

умовами індустріального життя та володіли лише суттєво обмеженими соціальними правами, що могли б забезпечити стабільність чи, принаймні, надати сенс їхньому життю. Як результат, ранній соціалізм часто звертався до радикальних, навіть революційних альтернатив до капіталізму. Так, Сен-Симон створив проект майбутнього індустріального суспільства, в якому технологія виконує функції планування, управління і контролю. Цей спосіб суспільної організації протиставляється феодальним порядкам, які продемонстрували свою неефективність. Одночасно концепція Сен-Симона вплинула на встановлення соціалістичного руху. Наприклад, фабіанський соціалізм першим записав у свою програму ідею державного планування, яке висувалося всупереч капіталістичній анархії.

Оуен висунув ідею і намагався її втілити в самоврядних трудових кооперативах. Так виник корпоративно-цеховий соціалізм. У його рамках промисловості робітники приймають самостійні рішення про виробництво і спосіб життя в цілому. Фур'є належить ідея фаланстерів, яка на основі морально-психологічної сумісності передбачає вільний вибір форм праці. Ця ідея стала поштовхом для багатьох комунальних експериментів.

Спроби побудувати соціалізм були здійснені в СРСР (1917 - 1991 рр.), країнах Східної Європи (1945 - 1990 рр.), країнах Азії (20-ті - 90-ті роки ХХ ст. у Китаї, Монголії, В'єтнамі), на Кубі (середина ХХ - початок ХХІ ст.). Однак ці спроби не увінчалися успіхом. У ряді соціалістичних країн у 90-ті роки ХХ ст. почалася соціально-економічна криза, що викликала необхідність проведення цілого ряду реформ, які передбачали відмовлення від основних рис соціалізму (відсутність приватної власності, ринкової економіки, авангардна роль робітничого класу та ін.).

2. Різновиди соціалізму

Оскільки соціалізм, це досить глобальна, але недосяжна в повному вигляді концепція, то вона історично вона проявилася в різних формах. Серед основних можна виділити наступні:

- **«Утопічний соціалізм»** - концепція утопічного світу передбачає ідеальне суспільство, яке піддається постійному поліпшенню, щоб досягти

найвищого сукупного рівня задоволеності для більшості людей. Також передбачається загальна свобода і певний рівень рівності, що і повинно стати частиною загального блага. Концепції «утопічного соціалізму» К. Маркса і Ф. Енгельса:

1). проголошення справедливості основною соціальною цінністю, яка переплітається з пропозицією різноманітних економічних реформ;

2). ідея гідності кожного окремого працівника поєднується з принципом співпраці і солідарності;

3). ідея централізованого планування виступає в єдності з ідеєю промислової демократії;

4). ідея суспільної власності - з ідеєю ринкових відносин тощо.

- **«Істинний соціалізм»** - один з різновидів німецького соціалізму, який отримав поширення в 1840-х роках серед інтелігенції і ремісників Німеччини та німецьких емігрантів в інших країнах. Головними представниками та ідеологами «Істинного соціалізму» були К. Грюн та Г. Криге (США). У ньому відображаються настрої німецьких міщан, які виштовхувалися із суспільної колії із розвитком капіталістичних відносин і загостренням класових суперечностей. В ідейному відношенні «істинний соціалізм» являє собою і своєрідний синтез фюрбахівства (пропаганда любові до абстрактної «людини»), ігнорування соціальних відносин і т.д. вихолощеної форми французького утопічного соціалізму (сенсимонізму і фур'єризму).

- **«Фабіанський соціалізм»** включає в себе історичних соціалістів-фабіанців. Його головні риси:

1) надання особливого значення владі достойних (меритократії) та відповідальності досвідчених експертів у сфері управління суспільними справами;

2) недовіра до таких радикальних дій, чи конфронтації, і переконаність у тому, що спланована та виважена реформа, здійснена в результаті перемоги розуму шляхом переконування, поступово, але неминуче приведе до створення соціалістичного суспільства;

3) віра в розум як у можливу й бажану спонуку у сфері врядування і здійснення політичного курсу;

4) прагнення до підвищеності ефективності суспільної діяльності, підтвердженої емпірично очевидними ознаками;

5) прихильність до такої форми демократії, за якої члени суспільства виконують свої чисельні обов'язки як громадяни, робітники тощо, роблячи свій внесок у суспільну справу, від якої вони отримують прибутки, і відповідне небажання підтримувати форми прямого народовладдя.

- **«Рікардіанський соціалізм»** - ідеї групи радикалів, які писали в 1820-х і 1830-х роках, намагаючись показати, що робітники в капіталістичній системі несправедливо позбавлені того (чи частки того), що їм належить. Це були послідовники ідеї Д. Рікардо і його теорії вартості, зокрема такі як Джон Брей, Джон Грей, Вільям Томпсон, Томас Гадгскін. Ф. Енгельс у праці «Злиденність філософії» вказував: «уся література, яка в двадцятих роках обернула теорію вартості і додаткової вартості Рікардо проти капіталістичного виробництва в інтересах пролетаріату, боролася з буржуазією її власною зброєю. Весь комунізм Оуена тією мрією, якою він включається в полеміку з приводу економічних питань, ґрунтується на Рікардо. Поряд з ним залишається ще бачимало інших послідовників, на декого з них, таких як Едмондс, Томпсон, Гадгскін та ін., Маркс посилався ще в 1847 р., полемізуючи з Прудоном».

3. Соціалізм у XX - XXI століттях

XX ст. стало свідком поширення соціалістичних ідей в африканських, азійських країнах та країнах Латинської Америки, що мали незначний досвід індустріального капіталізму або ж зовсім його не мали. Соціалізм у цих країнах розвивався скоріше як супротив колоніальному гніту, ніж між класова боротьба. Ідея класової експлуатації була замінена на ідею супротиву колоніальному гніту, що створювало своєрідну суміш націоналізму та соціалізму.

Більшовицька модель комунізму була нав'язана Європі після 1945 р. Її прийняли Китай після революції 1949 р. та частково Північна Корея, В'єтнам, Камбоджа й Лаос.

Впровадження більш стриманих форм соціалізму практикували й в інших країнах, зокрема, ІНК, що була домінуючою в політичному житті Індії протягом декількох десятиліть після проголошення незалежності в 1947 р. Певні форми африканського та азійського соціалізму також розвивалися, будучи в основному під впливом спільних цінностей традиційного племінного ладу та моральних принципів ісламу. В Південній та Центральній Америці в 1960-х та 1970-х роках соціалісти-революціонери розв'язували війни проти військових диктаторських режимів, при чому часто за видимої підтримки імперіалістичних Сполучених Штатів Америки. Режим Кастро, який установився внаслідок Кубинської революції 1959 р., розвивав тісні відносини з Радянським Союзом, у той час як партизани-сандіністи, які захопили владу в Нікарагуа в 1979 р., залишилися поза підтримкою зі сторони будь-яких країн. У Чилі в 1970 р. Сальвадор Аль Єнде став першим у світі демократично обраним президентом-марксистом, однак був скинутий та вбитий за підтримки ЦРУ в 1973 р.

З кінця ХХ ст. соціалізм пережив низку значних поразок, що дало змогу навіть казати про смерть соціалізму як явище в світовій практиці. Найбільш драматичною з цих поразок була, безумовно, поразка комунізму в Східній Європі в 1989-1991 роках. Однак смерті зазнавали не самі соціалісти, які гуртувалися навколо західних соціальних демократій, а самі принципи були піддані сумнівам, оскільки соціалістичні партії, представлені в парламентах різних країн, поступово приймали ідеї та спосіб ведення політики, які були більш прийнятні для лібералізму або навіть для консерватизму.

4. Основні цінності соціалізму

Провідними ідеями соціалістичної думки (хоча вони й не характерні для всіх соціалістів) є такі положення:

- спільнота і колективізм;
- кооперація;
- співпраця і братерство;
- рівність та справедливість;
- соціальний клас і його влада;

- спільна власність і праця.

Спільнота. Насамперед слід зауважити, що чимало дослідників соціалізму як теорії і практики звертаються до цієї характерної риси як вихідної, або основної.

Одну з найважливіших і найвідоміших спроб визначити характерні ознаки спільноти зробив Фердинанд Тьонніс у праці «Спільнота і суспільство» (*Gemeinde und Gemeinschaft*, 1887), де він доводить, що емпіричні ознаки, властиві спільноті, визначаються її коренями, тоді як різного роду суспільства створюються свідомо, засновуються або формуються на підставі домовленості. Справжня спільнота є органічним цілим, на основі якого лежить кровна спорідненість, спільність батьківщини і місця проживання, а також загальних настроїв, досвіду, відчуттів та уподобань. Спільнота є явищем, яке саме себе породжує і розвивається в самому собі. Оскільки спільнота пов'язується зі спорідненістю й обов'язково зі спільною територією, її не можна відродити або перебудувати, можна лише зафіксувати факт її існування чи занепаду, проте відновити її в попередньому вигляді неможливо. Спільнота категорично не є об'єднанням людей, які зібралися разом для задоволення своїх специфічних інтересів; насправді ж, на думку Тьонніса, індивіди якраз тому й приходять до осмислення ідеї інтересів, що народжуються в певній спільноті. Отже, на відміну від громади й об'єднання, входження в спільноту залежить від народження, статусу, звичаїв і становища, а не від домовленості чи інтересу.

Колективізм. Біля витоків соціалістичної ідеології стоїть уніфіковане бачення людей як соціальних істот, що здатні подолати соціальні та економічні проблеми, покладаючись більше на силу суспільства, ніж просто на індивідуальні зусилля. Це колективістське бачення, оскільки наголос робиться на здатності людей саме до колективних дій у їхньому прагненні і можливості досягати мети, працюючи саме разом. Тому людські істоти є товаришами, братами чи сестрами, пов'язаними між собою зв'язками спільного існування.

На заході уявляли, що соціальні труднощі життя повинні були бути змінені або виправлені лише з приходу нового покоління. Це було метою соціалістів-утопістів XIX ст., таких як Фур'є та Оуен, які організували

експерименти комуністичного життя. Шарль Фур'є був ініціатором створення моделей комун, кожна з яких складалася з 1800 осіб, які він називав фаланстерами (фалангами). Найбільш успішними експериментами з комунами була система кіббутц в Ізраїлі, яка складалася із системи кооперативних, зазвичай сільських, поселень, якими володіли та управляли їхні члени. Перший кіббутц був створений у 1909 р., і на сьогоднішній день майже три відсотки жителів Ізраїлю живуть в кіббутцах, в той час як більше п'яти відсотків живуть у менш строгих поселеннях Мошав.

Власність і праця. Центральною ідеєю соціалізму є контроль над товарами і послугами, які розглядаються як суспільний продукт. Тому доводи соціалістів безперервно кружляють довкола проблеми власності. Як правило, соціалісти вживають термін «власність» на означення приватної власності, і особливо приватної власності на засоби виробництва. Тож у цьому розумінні слово «соціалізм» є антонімом поняття «власність» й іноді вживається для зображення внутрішньодержавних відносин, за яких власність на засоби виробництва є суспільною, а тому приватної власності в загальноприйнятому сенсі не існує. Проте існують глибокі розходження щодо визначення найдієвіших способів ефективного спільного володіння незалежно від того, хто є власником - держава, народ чи місцеві органи або ж об'єднання виробників, спілки виробників і споживачів, згуртованих особливими формами виробництва. Необхідне розрізнення понять власництва і володіння ввів анархіст Прудон. Власництво - це первинна претензія на ту чи іншу форму капіталу, а володіння - це гарантоване право на її повсякденне використання. Соціалісти часто знаходять способи для утвердження і підкріплення цих претензій, а от їхні пропозиції щодо володіння менше виразні.

Співпраця і братерство. Соціалізм прагне замінити капіталізм та індивідуалізм такою формою виробництва і розподілу, яка є спільною і кооперативною. Заради цього соціалісти сподіваються змінити не лише структуру суспільства, а й мотивацію його членів, які мають керуватися не егоїзмом, а альтруїзмом, орієнтуватися не на конкуренцію, а на співпрацю. Тому завжди були такі соціалісти, які висловлювати свої доводи мовою моралі,

психології і навіть релігії. З огляду на це в своїх твердженнях вони наближалися до ідей анархізму. В Об'єднаному Королівстві за перебудову суспільства, що має ґрунтуватися на стилі життя індивідів, які житимуть комуною, виступав Едвард Карпентер, Вільям Морріс зображав комуністичне суспільство, засноване на дружбі або братерстві та задоволенні від творчої роботи, а Оскар Уайльд писав про «взірець людини» при соціалізмі. Інші англійські соціалісти говорили про свої вірування як про «релігію», стверджуючи, що вони «навернулися» до соціалізму. А Тоуні засуджуючи «користоловність» людської природи при капіталізмі, звертався до ідей протестантського християнства.

Рівність і справедливість, як соціалістичні вподобання часто знаходять виправдання в ідеї рівності, але ці поняття визначають по-різному:

1) існують природжені, або позаісторичні, права людськості. Таке обґрунтування починається рішучим виступом Бабефа і Буонаротті на захист утвердження рівності в ході французької революції;

2) усі людські істоти мають спільну, позаісторичну, людську сутність, яка надає сенсу їхньому життю. Цей погляд знайшов найчіткіше вираження в Марксовій оцінці процесу відчуження;

3) політична доктрина рівності, імпліцитно присутня в ліберальних поглядах на демократію, логічно веде до ширшої рівності за соціалізму;

4) суспільна природа життя і виробництва вимагає, щоб винагорода розподілялася порівну між усім загалом, а не між окремими індивідами;

5) усі люди є рівними, оскільки вони раби Божі, - до цього доводу вдався англійський соціаліст Р. Г. Тоуні.

Соціальні класи в широкому розумінні відображають групи людей, які займають неоднакове соціальне та економічне місце в суспільстві. Соціалісти традиційно розглядають соціальні класи як фундаментальний елемент принципу соціального розподілу.

Вони вірили, що в досоціалістичних суспільствах люди мають схильність думати та діяти разом з тими, з ким вони поділяють економічну власність та мають спільні інтереси. Іншими словами, соціальні класи, а не індивіди є

головними акторами історії, і тому вони містять ключ до розуміння соціальних та політичних змін. Наприклад, несправедливість у капіталістичному суспільстві найкраще пояснюється тенденцією до пригнічення привілейованим класом інших наявних у суспільстві соціальних класів.

Друга форма соціальної класової політики звертає увагу на робітничий клас і пов'язується з політичною боротьбою. Соціалізм часто розглядався як виразник інтересів робітничого класу, а сам робітничий клас - як двигун та спосіб досягнення соціалізму. Тим не менше, соціальний клас не сприймався як необхідна та постійна риса суспільства: соціалістичні суспільства мають бути або безкласовими, або такими, в яких різниця між класами зовсім невелика. Позбавляючись від капіталістичної експлуатації, робітничий клас також позбавляється самоідентифікації як робітничий клас, становлячись при цьому повноцінними людськими істотами.

Влада робітничого класу. Поняття «клас» посідає центральне місце в дослідженнях капіталізму із соціалістичних позицій. Капіталізм - це суспільство, яке формує класи експлуатованих і експлуататорів, тож, з цієї точки зору, представники робітничого класу є водночас і найбільш нещасними жертвами капіталізму, й оплотом боротьби з ним та призвідниками його майбутньої поразки. Соціалісти твердили, що бажані зміни почнуться в результаті зростання могутності і впливовості робітничого класу і що зміцнення робітничого класу саме по собі є бажаною складовою соціалізму. Суперечність між прямо здійснюваною владою робітників, що в ній можна вбачати вираження свободи, і здійснюваною державною владою, що загрожує набути вигляду патерналізму, була чітко окреслена в працях французького соціаліста XIX ст. Луї Блана. Він виступав за заміщення дуалістичного капіталістичного виробництва громадськими майстернями. Спочатку їх фінансуватиме держава, яка й керуватиме ними, але згодом вони розвинуться в самоврядні суспільні підприємства. Так само і у Франції Жорж Сорель виступав за встановлення влади робітників за допомогою об'єднань, за ту форму синдикалізму, що має на меті загальний страйк, який призведе до повалення капіталізму й утвердження робітничої держави. В

Об'єднаному Королівстві нереволюційна версія встановлення влади робітників, здійснюваної з огляду на потреби виробництва, отримала вигляд гільдійського соціалізму, речники якого прагнули поєднати отримуване від роботи задоволення водночас і з децентралізацією влади виробників, і з граничним узгодженням та впорядкуванням функцій перебудованої держави. Різноманітні форми робітничого контролю продовжували приваблювати соціалістів і впродовж ХХ ст., і дехто з них черпав впевненість у позірному успіху практичного втілення соціалістичної програми в Югославії та інших країнах.

Основна література:

1. Воловик В. І. Політична філософія : навч. посіб. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 182 с.

2. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість : Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. 2-е вид. Київ : Знання України, 2005. 580 с.

3. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 520 с.

Додаткова:

1. Бабаєв В. М. Соціальне пізнання і логіка управління : монографія. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2015. 182 с.

2. Воловик В. І. Ідеологія державотворення як фактор поступального розвитку України. Політико-правове забезпечення державної служби та служби в органах місцевого самоврядування : зб. доповідей щорічних Всеукраїнських громадських слухань, 24-25 вересня 2009 р., Одеса / ред. кол. : Т. В. Мотренко (голов. ред.) та ін. ; Головне управління державної служби України ; Одеська обласна державна адміністрація та ін. Одеса : Юридична література, 2009. С. 75-79.